

УДК 164.02

Олег Шепетяк,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Інституту суспільства Київського університету
імені Бориса Грінченка,
докторант Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗНАКІВ У СЕМІОТИЦІ ЧАРЛЬЗА ПІРСА

Shepetyak Oleh, PhD in Philosophy, Docent at Philosophy Department of the Institute of Social Studies of Borys Grinchenko Kiev University; Doctoral Student at Institute of Philosophy named after Hryhorii Savych Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The classification of signs in the semiotics of Charles Peirce.

The analysis of signs in the works of Ch. Peirce which is based on distinguishing three trichotomies has been performed. According to the first of them signs are divided into qualisign, sinsign, legisign. In the second trichotomy signs are divided into index, icon and symbol. The third trichotomy distinguishes signs into rheme, dicisign and argument.

Key words: Charles Peirce, semiotics, language, sign.

Шепетяк Олег. Классификация знаков в семиотике Ч. Пирса.

В статье осуществляется анализ классификации знаков в работах Ч. Пирса, которая основывается на различении трех трихотомий. Согласно первой из них, знаки делятся на квалисайны, синсайны и легисайны. Во второй трихотомии знаки делятся на иконы, индексы и символы. Третья трихотомия вводит деление знаков на ремы, дицисайны и аргументы.

Ключевые слова: Чарльз Пирс, семиотика, язык, знак.

Новітня філософія відзначилася великою кількістю шкіл і напрямків, які поставили перед філософською думкою цілу низку нових проблем та випрацювала набір методів їх вирішення. Теми, підняті філософами сучасності та недалекого минулого, переосмислюють спадщину всієї філософії та дають можливість поглянути на філософські проблеми новим поглядом. Серед таких філософських здобутків чільне місце займає вчення про знаки американського філософа Чарльза Сандерса Пірса (1839—1914), якого небезпідставно вважають фундатором семіотики¹.

Сучасна філософська і наукова термінологія переповнена поняттями, які зародилися саме в семіотичних дослідженнях Ч. Пірса. Цей факт змушує постійно повертатися до джерела їх зародження та щоразу глибше вивчати семіотичну концепцію від її виникнення.

Семіотика Ч. Пірса стала темою досліджень багатьох учених, зокрема Ферруччіо Россі-Ланді², Томаса Себеока³, Едму-

¹ Rossi-Landi F. Semiotik, Ästhetik und Ideologie. Aus dem Italienischen übersetzt von Burkhard Kroeber. — München-Wien: Carl Hanser Verlag, 1976. — S. 11.

² Там само.

³ Sabeok Th. A. Theorie und Geschichte der Semiotik. Aus dem Amerikanischen übersetzt von Achim Eschbach. — Reibek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1979. — 222 S.

нда Рунггальдіра⁴ та інших. Ми в цій праці опираємося на них та на твори самого вченого⁵.

У більшості досліджень проблеми знаку в концепції Ч. Пірса основний наголос робиться на вивченні одного з аспектів його семіотики. При цьому часто ігнорується його семіотичний класифікатор, який заслуговує якомога більших та глибших досліджень. Саме цій проблемі присвячена ця праця.

Ч. Пірс, аналізуючи та класифікуючи знаки, підніс поняття «знак» до рівня універсалії. Якщо більшість його попередників аналізували мовні знаки, тобто лінгвальні одиниці, наділені значенням та здатні передавати інформацію і служити посередником у комунікативній діяльності, то Ч. Пірс розумів знак значно ширше: як будь-що раціональне, що має якийсь зміст. Слова та речення як одиниці мови є тільки одним із підкласів у велетенській знаковій системі. У творах, присвячених проблемі знаку, Ч. Пірс передовсім намагається класифікувати знаки. Для досягнення поставленої мети він випрацьовує оригінальну триступеневу систему класифікації знаків, яка дозволила йому охопити знак у його багатовимірності.

Філософ розрізняє два поняття, розмежування яких є виключно логічним, і в жодному разі не має онтологічних передумов. Цими поняттями є «знак» і «репрезентамент». Репрезентаментом, на його думку, є будь-яка дійсність, яка представляє якусь іншу дійсність. Знак є раціональним репрезентаментом. Іншими словами, якщо якась дійсність репрезентує іншу дійсність не довільно, а її репрезентація якимось пов'язана з розумом, то такий репрезентамент є знаком. Зв'язок репрезентамента зі знаком може мати найрізноманітніші форми: наприклад, репрезентамент може раціонально творитися людиною для означення якоїсь дійсності, або витворитися самовільно, але сприйматися свідомістю людини як знак чогось. Для Ч. Пірса неважливо, як саме репрезентамент входить в контакт зі свідомістю. Вагоме значення має тільки те, що такий контакт наявний. Однак Ч. Пірс слушно підкреслює, що будь-який репрезентамент, про який ми спроможні вести мову, обов'язково є знаком, тобто раціональним репрезентаментом. Якщо й існує якийсь репрезентамент, який не входить у контакт зі свідомістю, то ми про нього не можемо знати. Відповідно, у творах Ч. Пірса поняття «знак» і «репрезентамент» взаємозамінні синоніми.

Репрезентамент, на думку філософа, характеризується подвійним відношенням. Передовсім він поєднаний з об'єктом, який він репрезентує. Зв'язок знака з об'єктом є необхідною умовою існування знака. Оскільки знак означає щось, якийсь об'єкт, то саме цей акт означення є сутністю їх зв'язку. Незва-

⁴ *Runggaldier E.* Analytische Sprachphilosophie. — Stuttgart, Berlin, Wien: Verlag W. Kohlhammer, 1990. — 192 S.

⁵ *Пирс Ч. С.* Избранные философские произведения. Пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. — М.: Логос, 2000. — 448 с.

жаючи на те, що знак завжди означає якийсь об'єкт, акт означення не обов'язково є об'єктивним, тобто знак не завжди залежний від об'єкта, який ним означається. Ведучи мову про зв'язок знака і об'єкта, треба зауважити, що Ч. Пірс розрізняє *об'єкт як такий* та *об'єкт знаку*. Під об'єктом як таким він розуміє дійсно існуючу річ, незалежно від акту означення. Об'єкт знаку, натомість, становлять ті аспекти речі, які репрезентуються у знаку. Він пише: «У знака є два об'єкти: об'єкт, як він представлений, і об'єкт сам по собі»⁶. Отже, знак репрезентує не об'єкт як такий, а об'єкт знаку, означуючи тільки те, що можливо і потрібно передати за посередництвом знаку. Об'єкт знаку характеризується змінністю, позаяк постійне пізнання речі наповнює знак та репрезентовані ним аспекти об'єкту новим змістовим навантаженням. Схоже, змінністю характеризується й інтерпретанта, оскільки знак може сприйматися свідомістю по-різному, та й сам знак репрезентує об'єкт відносно ступеня його пізнаваності.

Інший вектор відношення знаку скерований до свідомості того, хто сприймає знак. Контактуючи зі свідомістю, знак творить у ній відображення, яке Ч. Пірс називає *інтерпретантою*. Термін, уведений філософом, показує, що свідомість інтерпретує знак, а результат цієї інтерпретації залишається надбанням свідомості та формує в ній знання про об'єкт, який їй передається через знак. Ч. Пірс писав, що знак «з одного боку, знаходиться у відношенні до свого об'єкта, а з іншого — до своєї інтерпретанти, так, щоби ставити інтерпретанту в таке відношення до об'єкта, яке відповідає його власному відношенню до цього об'єкта»⁷. У тріаді інтерпретанта-репрезентанта-об'єкт знак відіграє роль посередника, який контактує з річчю, виймаючи з неї об'єкт знаку, та зі свідомістю, творячи в ній інтерпретанту. В цих відношеннях знак залишається зовнішнім як щодо речі, так і щодо свідомості. Отже, його природа не є ані об'єктивною, ані суб'єктивною. Він становить особливу дійсність, яка може сприйматися тільки у відношеннях до речі та до свідомості. У цих відношеннях знак проявляє себе як активна і креативна реальність, яка не тільки служить посередником зв'язку речі та свідомості, а й визначає їх природу, творячи з речі об'єкт знаку, а у свідомості — інтерпретанту.

Багато уваги Ч. Пірс присвячує аналізу та класифікації різновидів знаків. Передовсім він випрацьовує критерії поділу та вводить три трихотомії поділу знаків, тобто наводить три критерії для класифікації репрезентантів, і відповідно до кожного з них поділяє знаки на три різновиди.

Відповідно до першого критерію знаки діляться залежно від того, «чи є знак сам по собі простою якістю, дійсно існую-

⁶ Пірс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитрева. — М.: Логос, 2000. — С. 171.

⁷ Там само.

чим фактом чи загальним законом»⁸. За вказаним критерієм знаки поділяються на три різновиди: квалісайдн (qualisign), сінсайдн (sinsign) та легісайдн (legisign). Оскільки оригінальні англійські терміни, введені Ч. Пірсом, не мають точних відповідників в українській мові, ми, вслід за перекладачами творів філософа⁹, збережемо англійську термінологію.

Квалісайдном філософ називає знак якості або якість як знак, тобто знак, який репрезентує одноразову якість, яка відображає важливу ознаку речі¹⁰. Саме слово «qualisign» (квалісайдн) можна перекласти як «знак якості» або «якість як знак», позаяк воно складається з двох англійських слів «quality» (якість) та «sign» (знак). Будь-яка річ виражається за допомогою якостей. Ми сприймаємо речі крізь нам доступні якості. Отже, якість є найпростішим знаком речі, безпосереднім змістом об'єкта знаку. Наприклад, колір неба свідчить про погоду, колір обличчя або температура тіла можуть багато сказати про стан здоров'я людини. Сприймаючи якості речі ми сприймаємо й саму річ у тих аспектах, які вона нам відкриває.

Інший різновид знаків становлять сінсайдни. *Сінсайднами* Ч. Пірс називає одноразові знаки одиничних речей, тобто знаки, які репрезентують конкретні речі, а не їх види чи роди. На це вказує префікс «sin», який філософ використовує у значенні одиничного прояву речі¹¹. До такого різновиду знаків належать власні імена, репрезентанти, які використовуються на означення чітко визначених окремих речей. Оскільки ми сприймаємо якості речей, а не безпосередньо самі речі, а якості речей репрезентуються квалісайднами, то сінсайдн об'єднує в собі кілька квалісайднів, які спільно творять репрезентант речі.

Третім різновидом цієї трихотомії є *легісайдни*. Ці знаки репрезентують загальні види та роди. Якщо квалісайдн означає якість речі, а сінсайдн окрему річ, то легісайдн означає клас або множину речей. Ч. Пірс наголошує на тому, що легісайдн завжди має конвенційну природу, тобто означення класу речей одним знаком можливе тільки внаслідок конвенції людей, які цим знаком послуговуються. Сінсайдн теж може мати конвенційний характер, однак це не обов'язково. Легісайдни, натомисть, безумовно є конвенційними.

Оскільки легісайдни означають загальні класи речей, які в дійсності наявні лише за посередництвом одиничних речей, то легісайдни об'єднують у собі ряд сінсайднів та проектується на об'єкти знаку, тобто реалізуються, за посередництвом сінсайднів. Вираження легісайдну через сінсайдни Ч. Пірс називає реп-

⁸ Пірс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитрева. — М.: Логос, 2000. — С. 184.

⁹ Там само. — 448 с.

¹⁰ Там само. — С. 185.

¹¹ Там само.

лікою легісайну. Однак репліками легісайну спроможні бути не будь-які сінсайни, а тільки ті, які об'єднуються у родовий знак законом-конвенцією, тобто ті сінсайни, які репрезентують речі, що внаслідок конвенції або мисленнєвої звички включаються до одного роду.

Різновиди знаків першої трихотомії розрізняються за критерієм їх обсягу. Якщо ми сприймаємо якості речей, а за їх посередництвом самі речі, з яких творимо роди, тобто пізнавальний ряд має такий вигляд: ознаки-речі-роди, то й знаки, які репрезентують кожен з етапів цього ряду, можна розмістити у схожому ряді: квалісайн-сінсайн-легісайн. Кожен ширший за обсягом знак розкладається на менші за обсягом репрезентанти.

Друга трихотомія, введена Ч. Пірсом для класифікації знаків, ґрунтується на критерії зв'язку знаку з річчю, яку він репрезентує. Відповідно до цієї трихотомії знаки поділяються на три різновиди, а саме ікони (*icon*), індекси (*index*) та символи (*symbol*). Знаки кожного з цих різновидів по-іншому відносяться до своїх об'єктів.

Основною ознакою знаків першого виду цієї трихотомії — *ікон* — є їх схожість з об'єктами, які вони репрезентують. «Про іконічні знаки мову ведуть тоді, коли між означенням та його денотатами присутня топографічна схожість»¹². Ікони відзначаються тим, що вони не тільки означають якісь речі, а схожі до них. Ч. Пірс писав: «Все, що завгодно, чи то якість, існуючий індивід чи закон, є іконою чого завгодно, якщо вона схожа на річ, яку означає, і використовується як її знак»¹³. Іконою людини є, наприклад, фотографія, яка характеризується великою подібністю до людини. Однак, Ч. Пірс зауважує, що ікона може бути схожою до свого об'єкта не тільки в цілому, а й у своїх складових. Фотографія схожа до свого об'єкта в цілому, тобто цілість цієї ікони схожа до цілості об'єкта знаку. Для виявлення цієї схожості не потрібно мисленно розкласти знак і його об'єкт на складові, а достатньо сприйняти їх такими, якими вони представлені нашим органам чуттів та сприйняття. Ще одним типовим прикладом ікони є діаграма. Діаграма як знак в цілому не схожа до свого об'єкта. Однак, якщо діаграму розкласти на її складові, тобто на відношення між точками кривої, то ці відношення схожі до дійсних відношень, які ними репрезентуються. В такому випадку схожість ікони до свого об'єкта полягає в їх складових.

Іншим різновидом знаків другої трихотомії є *індекси*. Особливість цих репрезентантів полягає в тому, що вони скеро-

¹² *Sabeok Th. A. Theorie und Geschichte der Semiotik. Aus dem Amerikanischen übersetzt von Achim Eschbach. — Reibek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1979. — S. 105.*

¹³ *Пірс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитрева. — М.: Логос, 2000. — С. 186.*

вують свідомість до свого об'єкта. Розуміння такого знаку можливе тільки в тому випадку, коли свідомість безпосередньо звертається до об'єктів. Ч. Пірс писав про індекс, що «це — знак або репрезентація, яка відсилає до свого об'єкта не настільки в силу якоїсь схожості або аналогії з ним, або тому, що він асоціюється зі загальними якостями, якими цей об'єкт володіє, а тому, що він знаходиться в динамічному (включаючи просторовий) зв'язку як з індивідуальним об'єктом, з одного боку, так і з чуттями або пам'яттю людини, для якої він служить знаком, з іншої»¹⁴. Індексами є, до прикладу, займенники¹⁵. Інформацію, яку несуть ці частини мови можна зрозуміти тільки тоді, коли свідомість може паралельно зі знаком сприйняти об'єкт знаку. Коли ми чуємо речення «Я сьогодні буду тут», то для розуміння цього речення ми повинні поставити себе на позицію мовця і з його позиції звернути свою свідомість до тих об'єктів, які він позначив словами «я», «сьогодні» і «тут». Кожним із цих слів можуть позначатися дуже різні об'єкти. Від того, хто вимовив це речення, залежить, значення слова «я»; від того, коли це речення було вимовленим, залежить значення слова «сьогодні»; від місця знаходження мовця залежить значення слова «тут».

Індeksi або індексиціальні вирази та їх значення стали чи не найбільш дискутованою темою в рамках аналітичної філософії мови, яка багато переймає від семіотики. Філософи цього спрямування, передовсім учасник Віденського філософського гуртка Рудольф Карнап, відстоювали думку про необхідність створення ідеальної логічної мови, яку вони називали «єдиною мовою» (*Einheitssprache*). На цю мову повинні бути перекладеними всі вирази спершу штучних мов науки, а згодом і живої мови, які не є протокольними реченнями або їх складниками. Індeksiціальні вирази належать до числа тих, які не мають права на існування в рамках «єдиної мови». Філософія живої мови, яка знаменувала собою пізній період аналітичної філософії, значно толерантніше ставилася до індексиціальних виразів, позаяк їх відсутність у мові робила б мову штучною і неживою.

Третім різновидом репрезентаментів другої трихотомії є *символи*. Символами Ч. Пірс називає такі знаки, які у своєму вираженні не мають жодної схожості з об'єктами, які вони означають. Зв'язок символів з їх об'єктами є наслідком конвенції або звички щодо наділення їх певним значенням. Ч. Пірс дефініює символ як «знак, який конституюється як знак тільки або в основному завдяки тому факту, що він використовується і розуміється як такий, неважливо, є ця звичка природною чи

¹⁴ Пірс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитрева. — М.: Логос, 2000. — С. 219.

¹⁵ Runggaldier E. Analytische Sprachphilosophie. — Stuttgart, Berlin, Wien: Verlag W. Kohlhammer, 1990. — S. 133.

конвенційною, і безвідносно до тих мотивів, які на початку визначили його вибір»¹⁶. В мові символами є більшість слів, оскільки вони пов'язані з речами, які вони іменують, не природнім зв'язком, а внаслідок домовленості використовувати слова на означення певних речей та звички щодо вживання цих слів. Символи, на відміну від індексів, не скеровують свідомість до самих речей, тобто для того, щоб їх зрозуміти, не потрібно ані мисленно займати позицію мовця, ані уявляти речі, які вони репрезентують. Для правильного відчитування цих знаків достатньо асоціативно вникнути в семантичну конвенцію, тобто відтворити у свідомості ту дійсність, яку прийнято позначати цими знаками.

Відмінність між знаками другої трихотомії полягає у специфіці відношень, необхідних для їх виникнення та розуміння. Ікони формуються та розуміються у відношеннях свідомості того, хто їх сприймає, та дійсності яка ними окреслюється. Оскільки ікони характеризуються схожістю зі своїми об'єктами, то їх розуміння пов'язує свідомість, у якій знак формує інтерпретанту, безпосередньо з об'єктом знаку. В процесах формування та розуміння індексу присутні не тільки свідомість того, хто сприймає знак, та дійсність, яку цей знак репрезентує, а й свідомість того, хто цей знак формує. Індекс відображає річ крізь свідомість того, хто цей знак творить. Тому свідомість творця індексу відіграє основну роль при формуванні та розумінні цього різновиду знаків. Творення символів характеризується активною присутністю не тільки об'єкта знаку та свідомості того, хто цей знак сприймає, а й інтерсуб'єктивної свідомості колективу, в якому твориться конвенція або звичка щодо прийняття та використання знаку в певному значенні.

Значенням кожного з цих знаків є річ, або точніше: об'єкт знаку, однак визначають значення кожного зі знаків третьої трихотомії різні дійсності. Значення ікони визначається самою річчю, індексу — свідомістю творця знаку, а символу — інтерсуб'єктивною свідомістю колективу, який цим знаком послуговується.

У третій трихотомії Ч. Пірс розділяє знаки на реми (rheme), діцисайни (dicisign) та аргументи (argument)¹⁷. Знаки цієї трихотомії відображають речі в їх об'єктивних характеристиках. Ч. Пірс у третій трихотомії виводить ті знаки, які відповідають трьом формам мислення — поняття, судження та умовивід —, однак розширює їх зміст із вузького формально-логічного до широкого семіотичного. Так, *рема* відповідає найпростішій формі мислення — поняттю, тобто формі мислення, в якій мислиться річ у її загальних та істотних ознаках. Рема несе інфор-

¹⁶ Пірс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. — М.: Логос, 2000. — С. 221.

¹⁷ Там само. — С. 187.

мацію про річ як індивід виду та роду. У лінгвістиці терміном «рема» означають той, аспект висловлювання, в якому міститься нова інформація, задля висловлення якої мовець промовляє висловлювання. В цьому контексті рему відрізняють від теми, тобто того аспекту висловлювання, який містить попередньо відому інформацію, на якій ані адресант висловлювання, ані його адресат не концентрує своєї уваги.

Діцисайн складається з рем, як і судження з понять. Аналогічно і *аргумент* складається з діцисайнів, як і умовивід зі суджень.

Кожен знак у семіотиці Ч. Пірса належить до одного з різновидів знаків кожної трихотомії. Однак не кожен різновид однієї трихотомії може суміщатися з усіма різновидами іншої. Наприклад, квалісайн не може бути ані індексом, ані символом другої трихотомії. Він також не може бути ані діцисайном, ані аргументом третьої трихотомії. Отже, квалісайн обов'язково є ремою та іконою. Проаналізувавши допустимі відношення між різновидами репрезентантів різних трихотомій, Ч. Пірс приходить до висновку про існування десятих типів знаків. Ними є 1) рематичний іконічний квалісайн, 2) рематичний іконічний сінсайн, 3) рематичний індексикальний сінсайн, 4) діцентний індексикальний сінсайн, 5) рематичний іконічний легісайн, 6) рематичний індексикальний легісайн, 7) діцентний індексикальний легісайн, 8) рематичний символічний легісайн, 9) діцентний символічний легісайн, 10) аргументний символічний легісайн.

Підсумовуючи аналіз класифікації знаків у концепції Ч. Пірса, зауважимо, що філософ одним із перших спробував упорядкувати знаки, які використовуються людською свідомістю для розуміння навколишньої дійсності та передачі інформації. Семантична концепція філософа універсальна, позаяк вона охоплює будь-які знаки, тобто знаки як такі, не зводячи їх до вузької галузі використання.

Класифікація знаків Ч. Пірса ґрунтується на розрізненні трьох трихотомій. Відповідно до першої з них знаки поділяються на квалісайни, сінсайни та легісайни. В другій трихотомії знаки діляться на ікони, індекси та символи. Третя трихотомія вводить розрізнення знаків на реми, діцисайни та аргументи. Класифікатор репрезентантів, який включає ці три трихотомії, налічує десять типів знаків.

Семіотика Ч. Пірса є однією з перших вагомих напрацювань у царині дослідження сутності знаку. Зважаючи на це вона заслуговує глибокого вивчення. Однак досі залишається низка питань, яких не торкалася увага дослідників. Ці питання залишають поле для подальшої наукової роботи.